

A 80 éves Zeman László köszöntése

A szlovákiai magyar tudományos élet kiemelkedő alakja, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszékének tanára, Zeman László 1928. november 7-én született Eperjesen. Szülővárosában járt iskolába, a Sárosban akkor egyetlen magyar tanítási nyelvű evangélikus elemibe, s folytatta tanulmányait a kollégiumi, majd az ennek utódjaként számon tartott gimnáziumban, ahol 1948-ban érettségizett. Ugyanebben az évben a pozsonyi Comenius Egyetem Természettudományi Karán természetrajz–filozófia szakra iratkozott. A harmadik évfolyamtól lehetőség nyílt a szakosodásra, s ekkor a biológiai stúdiumokra tért át, de 1953-ban az eredeti szakpárosítású tanári oklevelet is megszerezte. Már negyedéves egyetemi hallgatóként (1952) a pozsonyi magyar tanítási nyelvű pedagógiai gimnáziumban, 1953-tól 1958-ig pedig tanársegédként, majd adjunktusként a pozsonyi Pedagógiai Főiskola magyar tagozatának biológia tanszékén oktatott. Közben 1955-ben a főiskolán képesítést nyert magyar nyelvből és irodalomból, s 1956-ban egyúttal fonetikát adott elő a magyar tanszéken. Mivel küszöbön állt a főiskola Nyitására történő helyezése, 1958-ban a kassai magyar tanítási nyelvű középiskolában vállalta az oktatást, az 1960/1961-es tanévben igazgatóhelyettesként. Visszatérve Pozsonyba, 1961-ben a Duna utcai magyar tanítási nyelvű gimnáziumban működött két évig. 1962 végén pályázat útján a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének adjunktusa lett. A prágai Károly Egyetemen finnugor szakból Vladimír Skalička akadémikusnál – aki a magyar nyelv nyelvtanaként megírta az első strukturális grammatikát (1935), s dolgozataiban összegezte a magyar nyelv tipológiáját – doktorált 1971-ben. 1989-ben vonult nyugalomba.

Az egyetemen nyelv- és irodalomtudományi tárgyakat egyaránt adott elő, s vezetete a megfelelő szemináriumokat és gyakorlatokat (fonetika, stilisztika, általános nyelvészet, lektori gyakorlat, stilisztikai gyakorlat, fordítói szeminárium, irodalomelmélet, mindkét szakág didaktikája, szakdolgozók vezetése), valamint a záróvizgabizottság és a doktorvizsgabizottság tagja volt, az utóbbinak vizsgáztatója.

Fotó: Beáta Osvaldová

Ezek a tömör életrajzi adatok Zeman László sokoldalúságáról, kettős – természettudományi és humán – képzettségéről tanúskodnak, s arról, hogy egyetemi oktatói munkája szinte egy egész tanszék munkáját felölelte. Újabb és újabb stúdiukai egyfajta kihívást jelentettek számára az egyetemesség-igénynek megfelelően.

Tudományos munkásságának főbb területeit, oktatói tevékenységének akciórádiuszát publikált műveiből, tanulmányaiból, illetve egyetemi előadásaiból rekonstruálhatjuk. Ennek kapcsán feltétlenül meg kell említenünk azt az oktatás helyzetét eleve meghatározó ténytet, hogy a két világháború közötti Csehszlovákiában – az 1925-ben létrehozott losonci református teológiát leszámítva – nem volt magyar nyelvű felsőoktatás, hiszen a magyar nyelv és irodalom oktatását a pozsonyi egyetemen csupán szeminárium keretében egy vagy két szlovák (vagy cseh) nemzetiségű vendégoktató biztosította, részben szlovák nyelven. Az 1953-ban Pozsonyban létrehozott Pedagógiai Főiskola 1959-ben megszűnt (helyét a nyitrai Pedagógiai Kar vette át), s Pozsonyban létrejött a magyar tanszék. Erre az éppen formálódó magyar tanszékre került 1962-ben Zeman László.

Tudományos munkásságának és ezzel párhuzamosan oktatói tevékenységének jelentőségét csak akkor érthetjük meg igazán, ha azt a magyar nyelv- és irodalomtudomány akkori fő irányvonalával vetjük össze. A hagyományos (vagy klasszikus) nyelvészet kapcsolata a modern irányzatokkal az ötvenes évektől kezdődően – főképp az ideológiai hatások gyengülésével – jelentős változáson ment át. A modern irányzatok ugyan ösztönzőleg hatottak a hagyományos alapozású fonetikai és fonológiai, szemantikai, morfológiai, mondattani kutatásokra, ám nyilvánvalóvá vált, hogy az elsődlegesen diakronikus beállítottságú hagyományos nyelvészet kevésbé képes a nyelv történetileg adott formáit a múlttól elvonatkoztatva egyidejű elemek rendszereként a maguk funkcióiban vizsgálni. Ennek következtében a belőlük kiinduló hagyományos nyelvtanok adósak maradtak a nyelvhasználat és a kommunikációs tevékenységformák összefüggéseinek leírásával, s ezért a rájuk épülő anyanyelvi és idegen nyelvi oktatás sem volt igazán hatékony.

Ezzel szemben Zeman László munkásságának és ezzel párhuzamosan oktatói tevékenységének magvát és kiindulópontját a Ferdinand de Saussure nyomán kibontakozó strukturális nyelvészet egyes irányzatai, s főképpen a prágai iskola, azaz a funkcionális nyelvészet képezte. Zeman László kezdettől fogva a modern nyelvészeti irányzatok vonzásában élt, s vizsgálódásai során ezek eredményeit igyekezett hasznosítani. Ebben nyilvánvalóan kedvező külső körülményeket jelentett számára, hogy a szlovák nyelvtudomány hosszú évtizedeken keresztül a cseh nyelvtudománnyal szorosan együttműködve fejlődött, s benne a prágai iskola főbb eredményei a kutatás kiindulási pontjait alkották.

Zeman Lászlónál a prágai iskola hatása jól érzékelhető a *Magyar nyelv leíró nyelvtana* c. egyetemi tankönyv általa 1968-ban írt *Fonetika* című fejezetében; ennek középpontját a Trubeckoj által megfogalmazott s Roman Jakobson által tovább finomított elmélet képezi, mely szerint a fonológiai leírás középpontjában Saussure nyomán az ún. disztinktív vagy megkülönböztető jegyek alapján megállapított fonológiai opozíció s a korrelatív sorok fogalma áll, s tárgyalásából nem hagyja ki az utalást a hangzók formánsszerkezetére sem.

Stilisztikai munkásságának kiindulópontját ugyancsak a prágai iskola jelenti, amely egyrészt koherens nyelvészeti és irodalomelméleti-esztétikai rendszert alakított ki, központi fogalmával, a funkcionális stílussal, s például az irodalmi művet sa-

ját belső fejlődése, törvényei és a külső, társadalmi impulzusok metszéspontjába helyezi, másrészt a formális elemzéstől továbblép a jelentés elemzése felé. Mindez kiegészülve a későbbi nyelv- és irodalomtudomány, köztük a František Miko neve által fémjelzett ún. nyitrai iskola eredményeivel (a struktúra, a hierarchia, a strukturális oppozíciók, az esztétikai funkció és norma, az aktualizálás, a funkcionális stilisztikai kategóriák stb. kutatásával), az irodalmi mű leírásának olyan modelljét nyújtja, amely jól alkalmazható az oktatásban is. Ugyanakkor František Miko *Az epikától a líráig* c. kötetének fordítójaként Zeman Lászlót joggal tarthatjuk a funkcionális stilisztika magyar nyelvű fogalom-, illetve terminológiai-nevezéktani rendszer egyik megalapozójának. Mindez nála kiegészül a szlovák–magyar szak- és műfordítás elméleti-gyakorlati kérdéseinek vizsgálatával, valamint a szlovák–magyar öszszvető nyelvvizsgálattal mint a sajátos (kisebbségi) helyzetünkéből adódó feladat felvállalásával.

A nyelvoktatással kapcsolatban úgy véli, hogy az idegen nyelvek didaktikájában a generatív-transzformációs nyelvi modell alkalmazásának eredményeként történt némi előrelépés, de az anyanyelv oktatásának elmélete terén nem. Az egyik tanulmányában felvázolt nyelvoktatási koncepciójában a tanulók nyelvi-kommunikatív készségének növelését és a beszédművelés szükségességét hangsúlyozza mint elérendő célt. Ezt a stílustannal szervesen párosuló, jelentéstani megalapozottságú mondaton révén véli megvalósíthatónak, miközben a mondatból elindulhatunk a szöveg felé is. A mondat- és szövegközpontúság által pedig meg lehet teremteni a nyelvtan és a fogalmazás-szerkesztés (azaz a stílustan, a szövegek befogadása és képzése) közötti szerves kapcsolatot. A mondat szervező központjaként az igealakra támaszkodik. Értelmezésében a mondat nem más, mint az igealaknak és bővítésményeinek együttese, ezért a nyelvtan tengelyében az általános (jelentéstani és szintaktikai) értelemben vett igevonatok fejezetének kell állnia.

Mindezeket nyelv- és grammatikateóriává formálva tárgyalja a Tesnière által kidolgozott ún. valenciálmélet. Lucien Tesnière az ígét teszi meg a mondat irányító központjának (hiszen abban az alany, a tárgy vagy némely határozói bővítésmény már adva van, függetlenül mondatbeli kitételüktől, ill. attól, kényszerűek-e vagy hiányozhatnak), követi az általa meghatározott függőségi viszonyokat, azt, ahogy az ige kiosztja a résztvevőknek (vagyis aktánsoknak, azaz az alanyoknak, tárgynak, részeshatározónak) a történésben-folyamatban a „szerepeket”. Az ún. függőségi nyelvtanra épülő mondatnapi tipológia nemcsak a nyelvtudományban, hanem mind az anyanyelv, mind az idegen nyelvek oktatásában bizonyos hagyománnyá fejlődött. Ez tudniillik olyan osztályozó és mondatképző eljárást jelent, amely lehetővé teszi az egyszerű, elemibb nyelvszerkezetekre és elsajátításukra támaszkodva variálásukat és összefűzésüket, összetettebb mondatok képzését. A módszer az 1960-as évektől alkalmazott generatív-transzformációs nyelvi modellel kölcsönösen átképezhető viszonyban van. Ezzel kapcsolatban Zeman kiemeli Eugen Paulinynek az ige intenciójáról kifejtett nézetét (amelyre egyébként a szlovák akadémiai nyelvtan igei típusa épül), s az ekképpen definiált igejelentésből levezethető mondatformák-mondatminták koncepcióját, valamint mások (pl. H. Molnár Ilona, Havas Ferenc) vonzattal kapcsolatos dolgozatainak fontosságát egy modern anyanyelv-oktatási koncepció kidolgozásának szempontjából.

Zeman László nyelv- és irodalomtudományi szemléletével nem korrespondált a magyar tanítási nyelvű általános és középiskolák tanterve sem, amely leginkább az

azonosító-osztályozó, a nyelvi anyagot a felmondhatóság függvényében gyakorló oktatást pártolta, s kevésbé volt fogékony az akut nyelv- és irodalomoktatási kérdések iránt. Így a szlovákiai magyar közegben szinte egyedül maradt a maga felfogásával, melyet mindenekeelőtt tanítványainak fejtett ki egyetemi előadásai, szemináriumi és gyakorlatai során, illetve tanulmányaiban publikálta.

Zeman László irodalomtudományi és nyelvészeti szemléletmódját az irodalomnak és a nyelvtudománynak a kapcsolata határozza meg. A földi, pályatárs és barát, Rákos Péter ezt 1996-ban úgy fejezte ki, hogy Zeman László „az irodalom és nyelv határán vetette meg lábát” (*Prágai Tükör*, 1996. 1–2. sz. 5. p.), s ugyanezt ismétli meg három évvel később cseh nyelvű születésnapjához közzétett köszöntőjében, majd szinte utolsó üzenetként az Erich Auerbach *Mimesis* című könyvének második cseh nyelvű kiadása alkalmából rendezett anketon, ha csak egy mondat erejéig is, amikor Auerbach művének lehetséges folytatói között a Miko által vezetett nyitrai iskolát említi, majd így fogalmaz: „Az én személyes tippem ez irányú állhatatosságával és következetességével kitűnő Zeman László, akinek a szöveg a hitvallása” (*Kritika&Kontext*, 2001. 1. sz. 84. p.).

„Zeman László évtizedeken át oktatta (nyelvre, stilsztikára, irodalomra) a pozsonyi egyetem magyar szakos hallgatóit, olyan mindvégig állhatatos és önmagához hű tartással, melyet a felületesek drákói szigorként, a hivatottak meg nem alkuvó igényességként érzekeltek – írja Zeman Lászlóról Rákos Péter, majd így folytatja: – Zeman tanár úr ablakából messzire látni: otthonos a magyar, a szlovák, a cseh tudományosságban és az azokon túliakban is... De a sugárzó központ, ahonnan ilyen messzire tekintget, kezdettől mindvégig szülővárosa, Eperjes, a háromnyelvű város, ahonnan gyökerestül sem lehetne őt kitépni. Igen, Eperjes, és persze tágabban az a keleti (vagy északkeleti) szűkebb pátria, amelyben benne foglaltatik Kassa és a Tátra, Sáros és Szepes: ezeknek tanúja és tudója, enyésző szellemüknek borongó krónikása. Pótolhatatlan színe szellemei életünknek, ha úgy tetszik: Kassától Prágáig” (*Prágai Tükör*, 1996. 1–2. sz. 5. p.).

A „Tarca-parti Athénnek” is nevezett Eperjes mindenkor Magyarország egyik leg-híresebb iskolavárosa volt. Az 1667-ben megnyílt Kollégiuma a későbbiekben főgimnáziumot, jogakadémiát, evangélikus teológiai akadémiát és tanítóképzőt foglalt magában. Külön ki kell emelnünk az egykor háromnyelvű (magyar, német, szlovák) város Kollégiuma eszmei tengelyében álló tudományosságigényt és humanista örökséget, melynek jegyében mindenkor a nemzeti-nemzetiségi és vallási tolerancia le-téteményesének bizonyult. 1711-ig a német lakosság volt többségben Eperjesen, a 18. század második felétől azonban már a szlovák. A szlovákság számának emelkedéséhez magyban hozzájárult a Habsburg-ellenes felkelés leverése, melyet első-sorban a protestáns német és magyar lakosság sínylett meg, de az 1696. és 1710. évi pestis is jelentős emberáldozatot követelt.

Zeman László 2003-ban kiadott könyve, a *Gymnasiológia*, amely alcíme szerint *Az eperjesi Kollégium és áthagyományozódásai*, elsősorban az egykori alma maternek állít emléket. Annak a Kollégiumnak, melynek tanárai között olyan jelentős személyiségek voltak, mint Ludmann Ottó, Wallentényi Samu, Schöpflin Géza, Vandrák András, Hazslinszky Frigyes, Greguss Mihály, Szlávik Mátyás, Maléter István, Flórián Károly, valamint Berzeviczy Albert, aki később, 1905–1936 között az MTA elnöke volt. A Kollégiumnak volt tanítványa Kossuth Lajos is 1816–1819 között. Eperjesen született és lakott 1849-ig Kerényi Frigyes, 1837–1838-ban itt volt ülnök Eöt-

vös József, aki itt kezdte írni *A karthausi* című regényét. 1845 áprilisában Petőfi meglátogatta Eperjesen Kerényit és az ott nevelősködő Tompa Mihályt (e látogatás nevezetes emléke az ún. költői verseny). 1848–1849-ben a Kollégium felügyelője volt Dessewffy Arisztid, a későbbi aradi vértanúk egyike. A város szülötte volt többek közt Korabinszky János Mátyás földrajzi író, térképész, Bogdány Jakab barokk és angol udvari festő, Bercsényi László francia marsall, a Rákóczi-szabadságharc résztvevője, Pulszky Ferenc régész, publicista, Borsody István történész és Maléter Pál, az 1956-os második Nagy Imre-kormány kivégzett minisztere, Zeman László cserkészője.

Eperjes városa és Kollégiuma a második világháború után kikerült a magyarországi kutatók látóköréből. Ezzel szemben a szlovák kutatók már évtizedek óta számon tartják a város és a Kollégium jelentőségét, amelyet elsősorban a szlovák művelődéstörténet vonatkozásában követnek.

A most 80 éves Zeman Lászlót munkásságáért 2000-ben a Magyar Köztársaság elnöke, Göncz Árpád elnöki aranyéremmel tüntette ki, 2001-ben a már említett Miko-kötet fordításáért a Szlovák Irodalmi Alap Madách-díját, 2003-ban pedig a Márai Sándor Alapítvány Nyitott Európáért-díját nyerte el, 2003-ban a Szlovák Köztársaság Ezüstplakettjével tüntették ki. 2006-tól a Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság tiszteletbeli tagja.

Ha tömören összegezzük eddigi életművét, akkor annak jellemzésére két szó a legalkalmasabb: az érték és a szolgálat. Munkásságának tengelyében a tudományos vagy irodalmi-esztétikai érték felmutatása áll. Zeman László évtizedeken át a szlovákiai magyar oktatásügyet szolgálta, tanárnemzedékek egész sorát nevelve fel. Szerényen, háttérben maradva, a széles nyilvánosság előtt ritkán megszólalva, de amikor megszólalt – szóban vagy írásban –, annak mindenkor súlya volt, a szakmabeliek körében legalábbis.

Éppen ezért születésnapja alkalmából azt kívánjuk, hogy még sokszor „megszólaljon”, hogy még sok könyvet és tanulmányt írjon mindnyájunk szellemi épülésére. Ehhez kívánunk neki további jó egészséget.

Isten éltesse sokáig, Tanár Úr!